

A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században

1.

Erdélynek főiskola-szervező fejedelmei szándékuk megvalósításában egyúton haladtak. Akár János Zsigmondot, Báthory Istvánt, Bethlen Gábort, akár a Rákócziakat nézzük, egyetértettek abban, hogy az országnak egyetemre szüksége van, és hogy annak tanári karát a legjobb erőkből kell összeállítani. A hazai tanulás szükségességét legvilágosabban Báthory István fejezte ki a kolozsvári egyetem alapítólevelében. Ő olasz egyetemen tanult és így tudta, hogy költségesség tekintetében mit jelent a külföldön tanulás. Szegénysége miatt a külföldi tanulás hiányában mennyi tehetség kallódik el felhasználatlanul. Ugyanezt érezte át Bethlen Gábor is, amikor legalább itthon alkalmat kívánt adni a tanulásra.

Tisztában voltak mindannyian azzal, hogy az egyetem tekintélyét elsősorban tanárainak arravalósága adja meg, azért a tanári kar összeállításában, a hazai tanárok mellett külföldiek alkalmazását is számításba vették. A nemzetközi latin nyelv használata és az egyetemek meglehetősen hasonló szervezete miatt, szándékuk végrehajtása nagyobb nehézségekbe nem ütközött. János Zsigmond megbízottat küldött ki jeles külföldi tanárok behívására. Bethlen is, majd a Rákócziak is több külföldi tanárt nyertek meg főiskolájuk számára. Báthory István meg az akkor virágzó jezsuita rendet bízta meg a tőle alapított kolozsvári egyetem ellátásával. Mindegyik fejedelem iskolaalapítását saját egyháza keretébe illesztette be. A közoktatás ugyanis akkor a vallások hivatása volt. Az uralkodók szervezéssel és gazdag alapítványokkal támogatták az iskolát. A főiskolák kapui azonban bármely vallású és bármely nemzethez tartozó tanuló számára nyitva állottak. Az egyházak tehát országos feladatot oldottak meg.

Báthory Istvántól alapított jezsuita egyetem tanárai között voltak erdélyi magyarok, akárcsak a többi fejedelem főiskoláján. Az ő egyeteme sem távolodott el az erdélyi gondolkozástól, sőt a vitatkozásra feltett kérdések, egy-egy előadott színdarab és a hazai viszonyokhoz való alkalmazkodás tanúsága szerint e gondolkozásba egyre jobban beleilleszkedtek. A fejedelem és vele együtt az ország minden vallású rendei a jezsuitákban képzett tanárokat láttak, ennek megfelelőleg tőlük sokat vártak. Bízta abban, hogy nem kísérleteznek, hanem más országokban alkalmazott tanítási rendjükkel lépnek be Erdély földjére.

E tanítási rendszer pedig az akkori idők kívánalmait kielégítette. Az egyetem szoros kapcsolatban állott a gimnáziummal, sőt a gimnázium mint nyelvi fakultás (facultas linguarum) az egyetemnek egyik

karát alkotta. A tulajdonképeni egyetem bölcséleti és teológiai karra oszlott. A bölcséleti tanulmányok két évig tartottak. Az első évfolyam tárgyai: a logika, metafizika, a második félévben ezekhez járult még a matematika. A második évben fizikát (kinematika, dinamika, kozmográfia, hőtán, fénytán, cseppfolyós testek sztatikája) tanulták, a második félévben etikát is. Betetőzésül a teológia következett, melynek tanulmányozása négy évet vett igénybe. Tárgyai voltak: dogmatika (I—IV.), szentírás-magyarázat (I—IV.), kánonjog (III—IV.), hitvitázás (I—II.), továbbá egyháztörténelem, ékesszólástan, héber és görög nyelv. A teológia morális és a kazuisztika tanítása nem minden főiskolán ment egyöntetűen.¹

Báthory István alapítólevele és a vitatkozásra tett kérdések tanúsága szerint az ő egyeteme is bölcséleti és teológiai karral indult. Az egyetemi fokot bizonyította, hogy a főiskola egyetemi fokozatokat (borostyánkoszorús, magister, doctor) osztogatott. Az alapítólevél 1581-ben kelt.² Ez évben már benn a városban kezdődött a tanítás, addig, 1579 óta, künn, Kolozsmonostoron működött a főiskola.

A jezsuiták 1588-ban történt kiutasításuk után, csak megszakításokkal folytathatták tanítói munkájukat. Tevékenységük nagyobbarányú kibontakozása csak a fejedelemség megszűnése után következett be. Most kezdődő munkásságuk 1773-ig tartott, alkotásuk azonban ez időn túl is századokon keresztül megmaradt.

A fejedelemség után beállott új helyzetben, a Habsburg uralkodók meg a katolikus társadalom pártfogása és visszanyert vagyona révén a rend nagyobb munkalehetőséghez jutott. Ekkor nemcsak középiskolákat nyitott, vagy a meglévőket jobban felszerelte, hanem a főiskolai oktatást is megkezdette. Gr. Apor István erdélyi kincstartó 8000 forint alapítványával lehetővé tette, hogy 1698 óta a bölcséletet is tanították.

A XVIII. században újraéledt főiskola kezdetben Collegium Academicum, akadémiái kollégium nevet viselt. Élén állott az akadémiái rektor (rector academicus), neve 1725-től rector magnificus. Segítője a cancellarius, amely hivatalt többször egyben maga a rektor töltötte be. A kancellár feladata abban állott, hogy a tanulmányok menetére és rendjére ügyeljen. Tulajdonképen ő volt az akadémia igazgatója. Az 1720-as években a kolozsvári akadémián a rektor egyben kancellár is volt, utóbb a két tisztséget két kézben találjuk.³

A karok számát 1703-tól kísérhetjük figyelemmel. Ez évvel kezdődőleg két egykorú értékes forrás kínálkozik, amelyek a főiskola szervezetére felvilágosítást adnak. Egyik magának a főiskolának Névkönyve.⁴

¹ Fináczy Ernő, A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I, 98—102.

² Veress Endre, Font. Rer. Trans. I, 91—92, 127—132.

³⁻⁴ A kollégium 1703-tól 1772-ig terjedő kéziratot Névtárából vett adatok. Ebbe Dávid Pál a következő megjegyzést tette: „Notandum: pro distractione a tolleratio után ezen könyv kezemhez került, és nékem adatott, által attam Minorita P. Béla Andrásnak mint jó emberemnek, kiis ottan ottan szép jedzékeket tett két testvéreiről s egyebekről is. Nagy káris az, midőn holmi nevezetes történt dolgokat fel nem jegyez az ember jövendő-

E könyv magában foglalja a rektornak, kancellárnak, a jezsuita tanároknak nevét évről-évre a tanulók névsorával együtt. A tanulók nevét karok szerint tünteti fel. A másik egykorú forrás a jezsuita diákotthonban (convictus) lakó tanulók névsora 1703-tól kezdve osztályaik, vagy vagyonukhoz mért ellátásuk (I—II—III. asztal) szerint.⁵ Kiegészítő adatokkal szolgál még a jezsuita rendház története az 1701. évvel kezdődőleg 1747-ig.⁶ A folytatólagos kötet lappang.⁷

E forrásokból megállapítható, hogy a főiskola csak a bölcseleti karral kezdődött, hittudományi tanulók 1712-től szerepelnek. A bölcseleti kar első évfolyamának hallgatói a főtantárgyról elnevezve logikusok, a második év hallgatói meg fizikusok. A teológiai hallgatók kevés számuk miatt (4—5—7) nem alkottak külön kart, a theologia moralis azonban 1712—1726 között tanították. Az ilyenek a theologia scolastica tanulására Nagyszombatba mentek. A hittanhallgatók érdekében a metafizika tanítását közben annyira elmélyítették, hogy ennek hallgatói a bölcseleti karban harmadik évfolyam gyanánt jönnek elő. A tárgyat inkább a teológusok tanulták, világi hallgató elvétve fordult elő. Így ez évfolyam a teológia első évének is tekinthető. A bölcseleti kar első és második évfolyamának hallgatói átlag világiak voltak néhány hittanhallgatóval vegyítve.

A hallgatók rangsora e szerint alulról fölfelé számítva: logikus, fizikus metafizikus, theologus moralis. A konviktusi bejegyzés gyakran casistát (casus-eset-ből), azaz hitvitázót említ. Számokat illetően néhány adat: 1711-ben logikus 11, fizikus 7. 1712-ben theologus moralis 4, fiziko-metafizikus 7, logikus 16, 1726-ban theologus moralis 7, metafizikus 8, fizikus 11, logikus 18. 1738-ban metafizikus 15, fizikus 15, logikus 31. 1750-ben metafizikus 14, fizikus 20. Az utóbbi években az évfolyamokat kettőre vonták össze.

A hallgatók többnyire magyarok voltak, főleg székelyek, állandóan találunk azonban más nemzetbelieket is. Feltűnő, hogy a főnemes-ifjak milyen szép számmal látogatták a főiskolát. Közülök többen kiszolgáló

belieknek olvasására, mivel midőn olyan régiséghez akadhat az olvasó, kiből valamit tanul, vagy pediglen közben halgatván mások régiségekről mit szólnanak, tehát fontosabban tud hozzá szollani. Ebben magomat vádolhatom, hogy eleitől fogva ottan történt nevezetes dolgokat nem jegyeztem fel magamnak.“ — E Névtár Dávid Páltól 1791-ben fiához, Dávid János nagyenyedi kántor- és orgonistához került, ő pedig 1811-ben Br. Toroczky Józsefnek adta át. A kézirat a Toroczky család levéltárával a budapesti Országos Levéltárba került. Címe hiányzik, lapszámozás nincs. A könyv vastagsága 4—5 cm, bőrkötéses, ívrétű, a végéről a be nem írt lapok hiányoznak. L. a marosvásárhelyi letéti osztályon őrzött Toroczky levelek 79. esomóját.

⁵ Liber continens nomina et historias convictorum Claudiopoli anno 1703 (Kézirat a kolozsvári piarista rendházban).

⁶ Historia S. J. Claudiopoli ab anno millesimo septingentesimo primo ab exordio scilicet p. Chr. n. saeculi decimi octavi degentis (Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában).

⁷ Jakab Elek azt állítja, hogy a kolozsvári jezsuita háztörténet Pray Györgyhez, tőle meg a budapesti egyetemi könyvtárba került (Századok 1889: 6.). Ott azonban nem volt fellelhető.

diákok tartottak maguk mellett, akik szegény létükre ilyen módon tanulhattak. Ilyen diák-famulusok voltak a tanárok mellett is. Mások mint felszolgálók (servitor, credentarius) a tanárok, vagy a diákok étkezésénél teljesítettek szolgálatot. Nemcsak középiskolások, hanem főiskolai hallgatók is. Évenként 2—4 ilyen főiskolai hallgató nevével találkozunk a konviktus névsorában. Voltak teljesen ingyen tarott főiskolai hallgatók is. Ezekhez járult a nagyszámú alapítványos növendék: ezek egyes jótevők alapítványának kamataiból éltek. Ilyen módon jelentősszámú diákság jutott ahhoz, hogy olcsón tanulhasson.

A főiskolai tanárok száma az előadott tantárgyaktól függött. A bölcsészeti karon általában 5 tantárgy szerepelt. 1748-ban például tanára volt a metafizikának, fizikának, logikának, matematikának, etikának. Többször szerepel a „professor casuum“, a „professor contraversiarum“. Egy személyben is egyesülhetett e két feladat elvégzése.⁸

A logikában a fogalomról, ítéletről, az okoskodásról, a módszerről tanultak. A metafizika anyaga: ontológia (az Ens), aetiológia (okok tana), kozmológia (világ, természet, végzet, stb.), lélektan (benne az angyalokról szóló tan is), a theologia naturalis (Isten és vallás). A matematika anyaga az algebra a másodfokú egyenletekig, geometriából a síkmértan, tömormértan, kúpszeletek. A fizika (általános, részleges és kísérleti) az egyenes- és görbevonalú mozgások, világrendszer, fénytan, hőtan, az elektromosság, a cseppfolyós testek tanával. Az etika anyaga: az általános erkölestan (az ember természetes állapota, célja, a boldogság), a természetjog a kötelességekről szóló tannal, a különleges erkölestan a négy sarkalatos erénnyel (okosság, bátorság, önmérséklet, igazságosság), a társasviszonyból eredő tan (családi, polgári, uralkodói, stb.).⁹

A bölcséleti kar élén a dékán állott (decanus philosophiae). Mint dékán azonban, — amint már említettük — nem egymagában képviselte az akadémiát; mellette a középiskolai tanulóknak (a nyelvtani, költészet-tani, szónoklattani osztályoknak) is volt dékánjuk (decanus linguarum). A két dékán a rektorral együtt alkotta a főiskola magistrátusát. Hozzájuk csatlakozott mint szintén szellemi vezető a kancellár.

A Collegium Academicum eszerint az intézmény elemi-, közép- és főiskolai tagozatának összefogó neve. Az elemi ismeretektől felfelé a teológiával befejezőleg, ez a jezsuita egyetem felépítése.

Az 1753. évben a főiskola elnevezésében azonban változás állott be. Ez évben ugyanis az akadémia névhez még az universitas elnevezés is használatba jött. A rektor így írta magát: „Collegii Academici et Almae Universitatis Rector Magnificus“. Az ezévi rektor, Gáll András egyben az egyetem kancellárja maradt; ezt a tisztséget ő már régóta viselte. Nagy elfoglaltságában helyettese Patai András procancellarius volt.¹⁰

Az új elnevezés nyilvánvalóan a főiskola nagyszabású fejlesztésével függött össze. Ugyanis valószínűleg ez évben kezdődött a kollégium új épületének építése. Emellett az egyetem belső fejlesztésének gondolata már erősen forrott. Az állami nevelés egyre jobban népszerűsödő

⁸ Leggazdagabb adatokban a kollégiumi Névtár és a konviktorok könyve.

⁹ Fináczy Ernő, i. m. I, 98—100.

¹⁰ Kollégiumi Névtár 1753 és a szövegben jelzett években.

tervében új karok létesítése és új tárgyak bevezetése szerepelt. Az egyetemen néhány évig ugyan még az addigi dékánok maradtak meg, 1768-tól kezdve azonban már két dékán: decanus theologiae és decanus philosophiae volt. Ezzel az egyetem formailag tökéletesedett; emellett csakhamar lényeges változások is következtek. 1768-ban 6, a következő évben 9 (köztük 3 világi), 1770-ben 11 teológust (köztük 3 világi) találunk a konviktusban. 1771-ben már 4 negyedéves teológus tanult az egyetemen. Évek folyamán tehát számuk egyre emelkedett.

A tanári kar és az előadott tantárgyak egyelőre a régi beosztásban maradtak meg. 1753-ban például a dékánon kívül tanára volt a metafizikának, fizikának, logikának, etikának, matematikának, vitatkozástannak. A következő évi beosztás feltüntette, hogy a fizika egyetemes és részleges, és hogy az etika tanára a természetjogot (ius naturale) is tanította. A bölcsélet tanári kara eszerint a dékánnal együtt 7, a rektorral együtt 8 tagból állott. Közben egy-egy tanár két tárgyat is tanított. 1755-től kezdve néhány évig a logikusokat I., a fizikusokat meg II. éves filozófusoknak jelölve találjuk. Az egyetem hallgatóinak száma így alakult: 1753-ban metafizikus 10 (köztük 3 pap), fizikus 28 (bene 2 pap), logikus 66. 1755-ben másodéves bölcsészhallgató 39, elsőéves 57. 1768-ban fizikus 28, logikus 40. A hittudományi kar 9 hallgatóval indult meg. 1772-ben, a jezsuiták működésének utolsó teljes évében, logikus 36, fizikus 21. A teológusok számát nem jelölték meg, a konviktusban azonban 5 teológus lakott.

Meglepő, hogy az egész kollégium mindennemű tanulóinak száma az akkori kor viszonyaihoz képest milyen nagy volt. Az első években, II. Rákóczi Ferenc szabadságharc idején, a tanulók még kis számban gyülekeztek, de számuk akkor is nőtt: 1703-ban 50, 1705-ben 90, 1710-ben 104, 1711-ben 186 tanuló nevét olvassuk. A tanév elején elég szép számmal jelentkeztek, de a háború miatt aztán időközben elszéledtek. Jól jegyzi meg 1706-ban az iskolai Névtár: Miként a tavaszi időben a virágzó fák gazdagsága nem mindig termékeny ősz bizonyítéka, ugyanúgy a tanév végét sem koronázza az ifjúság sokasága. Utóbb a létszám tetemesen emelkedett: 1712-ben 229, 1747-ben 387, 1753-ban 429, 1771-ben 493.¹¹ A nagy szám a jezsuiták munkájának értékelésekor figyelemre méltó. A rend 1579—1773 között, némi megszakításokkal tehát csaknem 200 évig, állott az erdélyi közoktatás szolgálatában.

Munkájának megítéléséhez fontos adat még, hogy a rend a tanításon kívül egyéb, részben gyakorlati köztevékenységet is fejtett ki. Papírmalmukban többféle papírt állítottak elő, nyomdájuk meg az olcsó könyvkiadást könnyítette meg. E nyomdából sok értékes mű került ki. Gyógyszertáruk diáksegélyezés szempontjából is jelentős, emellett másoknak is rendelkezésére állott. Csillagvizsgálójukban nemcsak égitestek megfigyelésével foglalkoztak, hanem a hőmérséklet tanulmányozásával, feljegyzésével is.

A tanmenetre és a jezsuita iskolákban szokásos vizsgálatokra nézve a kolozsvári jezsuita háztörténet részletes felvilágosítással szolgál.

¹¹ Kollégiumi Névtár 1753 és a szövegben jelzett években.

A vitatkozásokra vonatkozólag álljon itt egynéhány adat: 1723-ban az egyetemes történetből vett kérdéseket egy hallgató kitűnő eredménnyel védte meg. 1733-ban a bölcseleti vitatkozásban 24 hallgató felelt meg sikerrel, köztük 7 kitűnően. 1746-ban a bölcseletből 27 hallgató tett sikeres vizsgálatot.¹²

A rend feloszlata után három évi átmenet következett, majd 1776-ban a kollégium a piaristák kezelésébe jutott.¹³ Egyidejűleg az egyetemi oktatás is szélesebb alapokra helyeződött. Nemcsak a karok száma gyarapodott, hanem a tanszékekben is változás állott be.

A hittudományi kar nem sokáig maradt fenn. Az 1777–78. tanévben voltak még növendékek, de aztán a püspök különböző helyekre osztotta szét őket (Gyulafehérvár, Buda, Bécs). 1784-ben II. József kívánságára ugyan valamennyien visszatértek, de két év múlva ugyancsak az ő rendeletére a pesti központi papnevelőbe vonultak. A kolozsvári hittudományi kar ezzel megszűnt.

A bölcseleti kart a piarista tanárok látták el. A kar először három tanárból állott (bölcselet, mennyiségtan, fizika), 1778-ban a mennyiségtan két részre oszlott: elméletire és gyakorlatira. Tizennégy évvel később ez utóbbi a fizika-tanár vállára nehezedett. 1779–80-ban a történelem számára új tanszék létesült. I. Ferenc király ezekhez a természettudományi tanszéket fűzte.

Mária Terézia királynő 1774-ben az egyetemen jogi kart alapított. A főiskola egyetemi rangját ugyanis a rend feloszlata után is megtartotta.¹⁴ A jogtudomány tárgyai: római, természet-, büntetőjog, államrendészet, majd 1776-tól a hazai jog. I. Ferenc idejében a tanítás anyaga bővült. Új tárgyak lettek: a bánya- és rendőrjog, nemzetgazdaság, statisztika, tiszti irály (stilus curialis), mezői gazdaságtan, régi írásmód (paleographia). 1775-ben az orvos-sebészeti tanítás is megkezdődött egy tanárral (sebészet, bonctan, szülészet). I. Ferenc óta szemészetet, állatorvostudományt, majd később patológiát, fiziológiát, orvosi gyakorlatot, vegytant és fűvészetet is adtak elő.¹⁵ Az orvosképzés sajátos módon állandóan a bölcseleti kar kebelén belül folyt.

Az egyetemnek ez a szervezete maradt meg 1786-ig. Ekkor II. József az egyetemet akadémiai lyceummá szállította le.¹⁶ A köztudatban azonban az egyetem elnevezés tovább élt, annál is inkább, mivel a különböző karok továbbra is megmaradtak. A jogi kar 1849-ig működött Kolozsvárt, azután az osztrák-német elnyomatás korában mint jogakadémia Nagyszebenbe került. A bölcseleti kart továbbra is a piarista tanárok vezették. Négy tanár a következő tárgyakat tanította: az egyik a meny-

¹² Historia S. J. 1723. 1746.

¹³ A piarista alapítóleveleket l. Erdélyi Károly, A kolozsvári róm. kat. főgimnázium története. Az 1897–8. évi intézeti Értesítő. 85–9.

¹⁴ Uo. 86, 89.

¹⁵ Vass József, Az erdélyi róm. katolikusok főtanintézete Kolozsvárott. Az intézet 1856–57. évi Évkönyve. 20–1. — Salzbauer János, A kolozsvári kegyestánító rendi társház és róm. kath. főiskola évszázados történeti vázlat. Intézeti Évkönyv 1876–77-ből. 22–3, 26–7.

¹⁶ Jakab Elek, Kolozsvár története III, 428–30.

nyiségtant (tisza és alkalmazott = pura et applicata), a második az egyetemes történelmet és nyelvészetet (philologia), a harmadik logikát, metafizikát és etikát, a negyedik elméleti és gyakorlati fizikát. A hallgatók érdeklődését a bölcészek állandó tekintélyes száma mutatta. Néhány adat: 1836—37-ben 210, 1840—41-ben 179, 1844—45-ben 154, 1847—48-ban 161 a bölcészek száma. 1850-ben a reakciós intézkedések nyomán e kar munkája is megakadt.¹⁷ A piarista tanárok eszerint hetvennégy évig szolgálták Erdélyben a főiskolai oktatás ügyét a jezsuitáktól átvett intézmények (egyetem, nevelő intézet, csillagvizsgáló, nyomda) keretében.

2.

A jezsuiták kolozsvári működésüket 1579-ben a várossal akkor még össze nem épült Kolozsmonostoron, a volt benedekrendi rendházban kezdték meg. E rendház az apátsági templom mellett, azzal párhuzamosan az északi oldalon, a Szamos felé eső részen állott. Mivel e hely messze esett a várostól, Báthory István alapítólevelének birtokában, 1581-ben benn a városban, a Farkas-utca végén állott ferencrendi rendházban nyitották meg iskolájukat.¹⁸ Pázmány Péter, a jezsuita rend tanítványa és növendéke e két hely valamelyikén lakhatott. A jezsuiták a farkas-utcai kolostorban 1588-ig, kiutasításukig, illetőleg 1603-ig, újabb távozásukig és egyben ez épület lerombolásáig laktak. A Báthory-egyetemnek eszerint ezek a rendházak voltak első otthonai.

A kiutasított jezsuita tanítók újabb munkavállalását Bethlen Gábor fejedelem engedte meg. 1615-ben az országgyűlés a katolikusoknak visszaadta a kolozsmonostori apátsági templomot és ugyanez időkből beljebb, a mostani monostori római katolikus plebániával szemben, Szentpáliné Galambfalvi Borbála asszony, plebánia épületül házat adott a katolikusoknak. A templomot ettől fogva a jezsuita lelkészek gondozták, a plebániában laktak, és benne vagyonszemből diákok részére konviktot rendeztek be. Iskolájuk e házzal majdnem szemben, feljebb az apátsági templom felé, állott. Ennek az iskolának udvarán a szegényebb diákok részére otthont, szemináriumot tartottak fenn. Ez az iskola azonban csak alsóbbfokú középiskola volt.¹⁹

Nagyvárad elfoglalása után, 1660-tól, a török hódoltság szinte Kolozsvár városáig terjedt. A jezsuiták tehát féltek, nehogy tanítványaikat a török elkapdossa és magával vigye. Kérték azért a városi

¹⁷ *Familiae clericorum regularium Scholarum piarum Provinciae Hungariae et Transilvaniae. Pro anno 1837—50.*

¹⁸ Veress Endre, i. m. I, 137. — A jezsuiták feljegyzése szerint a Farkas-utca a ferencrendi templom pátrónusáról, Szent Farkasról kapta nevét (A kolozsvári könyvező Szűznek históriája. Kolozsvár. Második kiadás 1819-ben, 35 l.). Ennek azonban ellentmond a kolozsvári városbíró irata, amelyben 1486-ban a ferencrendieknek a templomépítést a Farkasok utcájában (in platea Luporum) megengedi. Jakab Elek, i. m. Oklevéltár, I, 272.

¹⁹ Biró Vencel, A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében: EM. 1931: 117 kk. és kny. Erd. Tud. Füv. 35. sz.

tanácsot, hogy őket tanítványaikkal együtt engedje be a város várfalai közé. Barcsay Ákos fejedelem már 1659-ben intette erre a városbíró és a városi tanácsot. A tanács a felszólításnak végül is engedett. A jezsuiták 1670-ben már benn voltak, „drága pénzeket” vévén helyet iskolának.²⁰

Az elhelyezkedés a Farkas-utca elején azokon a területeken történt, amelyeken ma is a katolikus konviktus (részben piarista rendház) és a gimnázium áll. E területekhez járult még a mai egyetem helyén álló telek; itt a jezsuita atyákon kívül konviktorok is laktak. Az ebédlőt is az utóbbi helyen szerelték föl.²¹

A fejedelemség megszűnése után a katolikusok 1693-ban visszakapták az óvári domonkos (ma ferencendi) zárdát; ezt használatra a jezsuitáknak engedték át.²² Itt folyt az akadémiai tanítás is. 1712-ben még itt találjuk a főiskolát.²³ Innét azonban rövidesen átvonultak a Farkas-utcába. 1724-ben a jezsuiták az egyetemi diákokthoznak (Báthory-Apor szeminárium) építését azzal a megokolással is szorgalmazták, hogy a távolabbi Óvárból kellemetlen a kollégiumba való járás.²⁴ Ekkor tehát már a főiskolai oktatás a farkas-utcai épületben folyt. A városnak 1734-ből eredő leírása szerint az akadémiai előadásokat a nagyszerű iskolaépületben tartották, amely épület a konviktustól keletre esik.²⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy a mai gimnázium helyén állott épületben folyt a tanítás. A Báthory-szeminárium 1728-ban nyílt meg,²⁶ a nemesi konviktus alapítási idejét pedig 1735-re teszik. Az utóbbi helyen is többször laktak egyetemi hallgatók.

Az iskolafejlesztés nagyja azonban a külön egyetemi építkezésre esett. A telek, amelyen ma az egyetem épülete áll, szolgált e célra. Az építkezések rendjét egy egyemeletes épületszárny nyitotta meg, amely a templomtól²⁷ (ez 1718—24 között készült el) a Farkas-utca széléig húzódott. A szép ház építése 1703-ban már folyamatban volt.²⁸ 1734-ben a jelzett városleírás már mint kész épületet említi.²⁹

Az egyetemi főépület a templom folytatásaként a Király-utcában húzódott, a közepén egyik szárnya a Farkas-utca felé tért át. Eszerint

²⁰ Jakab Elek, i. m. II, 812—3; Erd. Orsz. Eml. XV, 95.

²¹ Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae*: Magy. Tört. Eml. II. oszt. XI, 425—33.

²² Szász Károly, *Sylloge Tractatum* 390; Erd. Orsz. Eml. XXI, 148—150.

²³ Jakab Elek, i. m. III, 172.

²⁴ *Historia S. J.* 1724.

²⁵ *Descriptio civitatis Claudiopolis etc. anno D. 1734.* Magyar fordításban Vass Józseftől: Emléklapok Kolozsvár előkorából. Korunk, 1864 és kny. 30. Legújabbban Márkos Albert fordította le és adta ki az »Erdélyi Ritkaságok« 18. számaként (Kolozsvár, 1944. Minerva-kiadás). — A jelzett iskola építéséhez 1727-ben fogtak hozzá. Valószínű képét l. Kolozsvár 1798. évi rajzán (Jakab Elek, Kolozsvár története világosító rajzai. XIII. tábla).

²⁶ Biró Vencel, A Báthory-Apor szeminárium története, Kolozsvár, 1935.

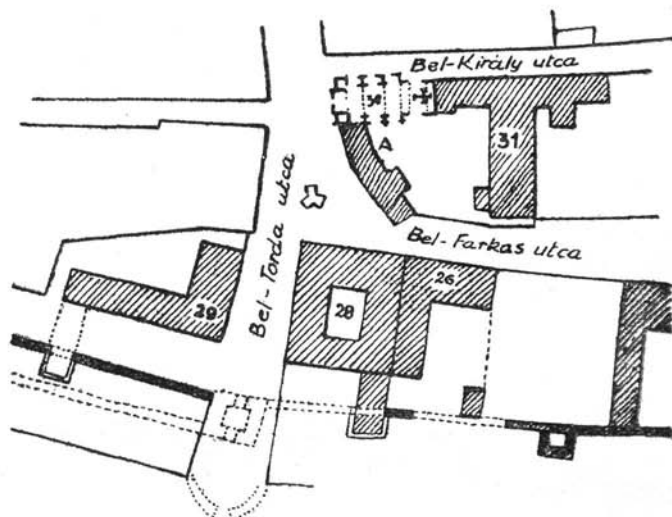
²⁷ Ua., A kolozsvári piarista templom alapítása, Kolozsvár, 1932.

²⁸ Czegei Vass György naplója 361. Magy. Tört. Eml. II, 35.

²⁹ Vass József, Emléklapok Kolozsvár előkorából 30. — Az épület leg-szebb és teljes alakját l. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. VII, 111. (Háry Gyula rajza).

T betű alakot formált. JAKAB ELEK Kolozsvár történetéhez csatolt térképe mutatja az épület elhelyezését és alakját. E tanulmányban közölt térképrészleten a „régí társoda“ az egyemeletes szárnyat, az „új társoda“ a kétemeletes egyetem épületet jelenti.

Ez újabb egyetemi épület keletkezésének ideje még mindig hozzávetőleges. JAKAB ELEK az építést 1752—1765-ig terjedőnek gondolja. Megjegyzi azonban, hogy még közelebbi kutatás lenne szükséges.³⁰

29. Szeminarium
28. Nemesi Konviktus
26. Gimnázium

30. Templom
31. „Új társoda“
A. „Régí társoda“

———— Várkálmaradványok

Jezsuita épületek a volt jezsuita, ma ú. n. piarista templom-környékén
Az »új társoda« az egyetem XVIII. század közepén emelt épülete

Erre vonatkozó forrásul a jezsuita rendház-történet második köteté kívánkoznék; ez azonban ezidőszerint nem található. Fennmarad még a »Litterae Annales« című kéziratos (esetleg nyomtatott) jezsuita egyetemes rendtörténet, de ehhez csak Rómában, esetleg Bécsben lehetne hozzájutni. Ez utóbbi helyen a levéltári anyag óvóhelyre került és már régebben kapott tudósítás szerint a háború tartama alatt nem állhat az érdeklődő rendelkezésére.

A király-utcai rész 1759-ben mindenesetre készen állott, amennyiben Kolozsvár ez évben készült rajzán már jelezve találjuk. De csak jelezve a földszinten és az emeleten három-három ablakkal.³¹

³⁰ Jakab Elek, i. m. III, 324—5.

³¹ Ua., Világosító rajzok stb. XII. tábla (Szakál János metszete). — Mindenesetre az 1734-i városképen még nincs rajta. Vö. Borbély Andor, Er-

E jezsuita kollégium története szempontjából eseményszámba megy, hogy most az egyetemi épület teljes képe, azaz a Farkas-utcáról nézett alakjának mellékelt rajza előkerült. A nagymúltú intézet így közelebb jutott érdeklődésünkhöz. Az épület ugyanis Kolozsvárnak 1835-ben készült tusrajzán tisztán látszik. A rajzoló neve még homályban van, alkotásának idejét azonban a farkas-utcai templom tetejére tett évszám elárulja. A rajznak litografia útján Bécsben sokszorosított mása levélpapír-díszül szolgált, és a papírból egy példány az Erdélyi Múzeum levéltárában fennmaradt.³²

A rajzoló valahol a feleki oldalon ült, ahonnét a Farkas-utcat jól látta. A Bethlen-bástya, a református templom és kollégium, az új katolikus gimnázium (elkészült 1821-ben), az egyetem, a kéttornyú jezsuita (most piarista) templom, ennek háta megett a toronynélküli főtéri nagytemplom szemlélhető e képen.

A rajz tanúsága szerint is az egyetem-épület kétemeletes és a kéttornyú templom folytatásaként húzódik, a templomnál kissé alacsonyabb. Rajta két megtörés látszik. Az első megtörés a Farkas-utca felé kiugró szárnyépületet jelenti, három ablakával. A másik kiugrás, ettől jobbra, a csillagvizsgáló torony. E torony azonban az ú. n. országgyűlési terembe feljáró déli oldalhoz ragasztva, 1798—1805 között épült.³³

Az egyetem vízszintes tagozódású, párkánnyal díszített barokk épület. Hozzáillett tehát, és szervesen kapcsolódott bele az épület-tömbbe, amely körös-körül jezsuita alapítású volt. A két nevelőintézet, a gimnázium, a remek templom, mellette az egyemeletes ház, más oldalról a kétemeletes egyetem, az akkori viszonyok között valamennyi elsőrendűen megépítve és a környező alacsonyabb házak közül hatalmasan kiemelkedve, tetszetős látványt nyújtottak a szemlélőnek. Az egész összefogta a templomtérre álló Szűz Mária-szobor, úgyhogy az egész épülecsoport szerves egységbe olvadt.

Az említett épületeken kívül, a jezsuita rend tulajdonához tartozott még a kolozsmonostori belső rendház (amely ma is áll). Ez az iskola beköltözése után a diákság kirándulási, egyben üdülő helyéül szolgált.³⁴ Továbbá a rendé volt künn a régi apátsági templom a mellette álló rendházzal.

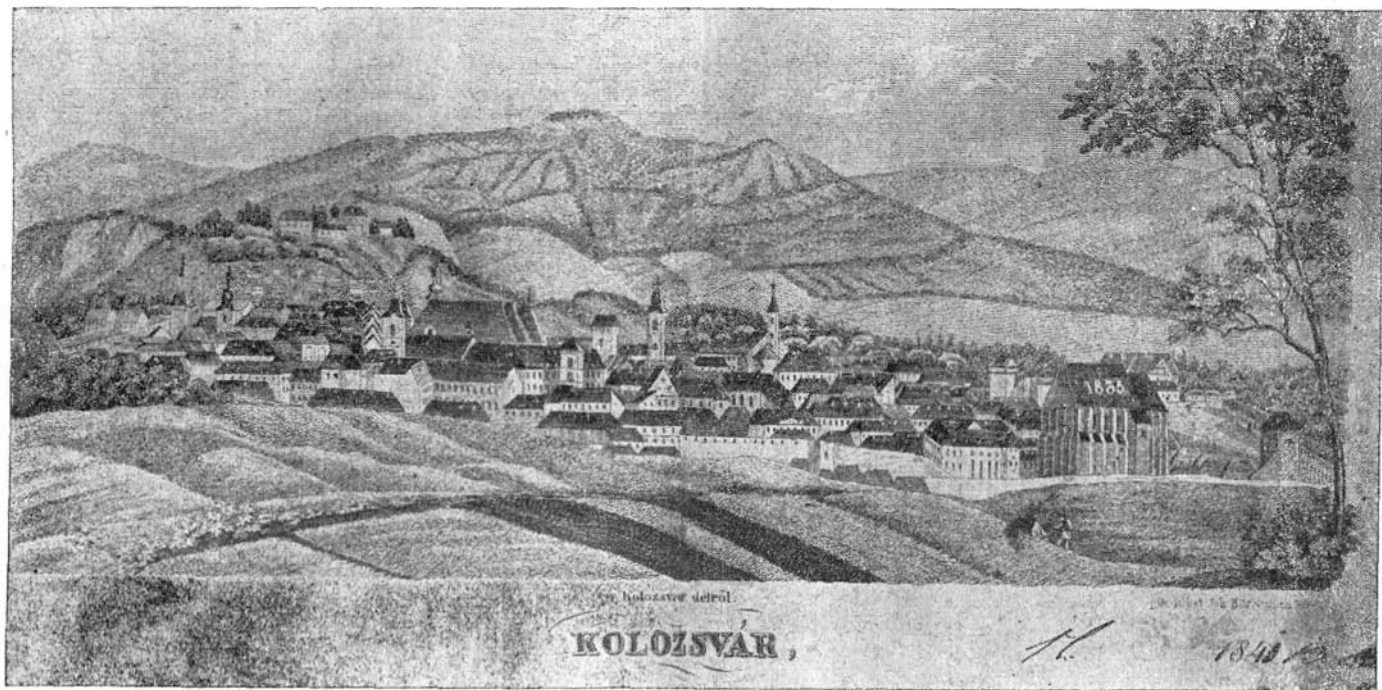
Az apátsági templomot azóta is sok csapás érte, mióta a rend visszanyerte. Villámsújtott állapotban volt akkor, amikor azt 1615-ben a katolikusok megkapták. Somkerek-i Erdélyi István hozatta rendbe. A templom 1657-ben, a törökdúláskor elégett, csak falai maradtak fenn. Hogy egészen el ne pusztuljon, 1693-ban Perényi Kata asszony, Kemény Zsigmond özvegye, újjólag felépíttette. 1704-ben kisebb kuruc

délyi városok képeskönyve 1736-ból: EM. 1943: 197. kk. és Erd. Tud. Füz. 161. sz. 5. kép.

³² Gedr. bei Joh. Höfelich in Wien. Karácsony János csicsókeresztúri lelkész levele Torma József gondnokhoz, 1841. aug. 13 (Torma-család lt.). — Hálás köszönettel említem meg, hogy e jelentős, sokszorosított tusrajzot Kelemen Lajos találta meg és ő volt szíves rá figyelmeztetni.

³³ Salzbauer János, i. m. 42—3.

³⁴ Apor Péter, Met. Trans. 433.

Kolozsvár látképe 1835 tájáról
Eredetije az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában

csapat menekült be a templomba, mire az üldöző német katonák gránátot dobtak bele és felgyújtották.³⁵ Köveit, a templomot és rendházat körülvevő várfal omladékaival együtt, azután a jezsuiták bent a városban megkezdett építkezéseikhez használták fel. A templomból a szentély maradt fenn; ez mint kápolna állott a legújabb korban templommá történt kiegészítésig.

Az apátsági templom mellett állott rendhárról a jezsuita rend feloszlatásának évéből, 1773-ból, részletes adatok kerültek elő. E rendházat tudvalevőleg az erdélyi fejedelmek, mivel Kolozsvárt nem volt házuk, a jezsuiták kiutasítása után (1588) lakhelyül használták. Több nevezetesebb esemény fűződik e házhoz. Így Báthory Zsigmond fejedelem bizalmas embereivel itt beszélte meg a törökpárti vezetők kivégzésének tervét. II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata előtt itt írta alá a szövetség-levelet. A falakra tett felírások szerint az épületet Rákóczi Zsigmond fejedelem (uralkodott 1606—8 között) megnagyobbította, Bethlen Gábor a kincstári javak közül kivéve azt nemesi, azaz magántelekké tette, I. Rákóczi György pedig ezt az intézkedést megerősítette.³⁶

A fejedelemség megszűnése után a kolozsmonostori birtokot, vele egyetemben e házat a jezsuiták visszanyerték. A rendháznak, vagy mint másként nevezték, Rákóczi-kastélynak, kúriának 1773-ból eredő adatai, legalább az alapformára vonatkozólag, az előző időre is érvényesek.

Eszerint a kúria a teleknek keleti részén állott, homlokzatával Kolozsvár városa felé fordulva. Az előtte húzott falon két bejárója volt: egy nagyobb és egy kisebb. A nagyobb bejáró íves, rajta három vésett szobor állott. A középben Szűz Mária ülő alakban, jobbáiban a kised Jézussal, baljában kormánypálca, fején korona. Tőle jobbra Szent István királyi palástban, amint a szentkoronát felajánlja. Baloldalt Szent László király áll, vértben, ércsisakkal, kardja markolatán rózsafüzérel.

A portától balra maga a kastély állott. Egyemeletes épület zsindeley fedéllel. Tágas, amennyiben a földszinten és az emeleten is tíz-tíz szobára tagozódott. A kúria udvara hosszúságban 21 ölnyire, szélessége pedig 14 ölre (1 kir. öl = 2,959 m) terjedt. Ahogy a nemesi kúriáknál szokásban volt, az épület megett itt is kertek (főzelékes, gyümölcsös), gazdasági épületek következtek, majd a kovácsok műhelye. Az önellátást és a jövedelmezőséget szolgálták a különböző malmok és szeszfőzők: serfőző, borégető, liszt-, fűrészs-, papírmalom, téglavető, ványoló. Földesúri jövedelmi forrás a borásztatás és a húsmérés volt.³⁷

³⁵ Erd. Orsz. Eml. XV, 499. A kolozsvári könyvező Szűznek históriája, 35—6; Vass György naplója 406.

³⁶ Urbarium, seu conscriptio totalis et integra possessionis Colos Monstra, 1773. dec. 25. Ebben: Residentia seu curia nobilitaris. Erdélyi fiskusi levéltár. XXIII. szekrény a budapesti Orsz. Lev. -ban (Kolozsvári és kolozsmonostori jezsuitákra vonatkozó adatok).

³⁷ A Rákóczi-kastélyt a fejedelem a rendház omladékaiból építtette (Erd. Orsz. Eml. XV, 499). A közhit szerint az átépítő I. Rákóczi György

A kéteemeletes egyetemi épület további sorsára vonatkozólag kiegészítéssel hozzáfűzhetjük még: Pállya István piarista rektor azt konviktorok részére rendezte be, az egyetemi előadások helyéül meg a mai gimnázium helyén állott iskolaépületet jelölte meg (1777). 1790-ben az erdélyi főkormányshék (gubernium) Nagyszebenből Kolozsvárra költözött és a szükséges helyiségekül a volt egyetemi épületeket foglalta el. A konviktorok elhagyták tehát e helyet, csupán néhány tanár lakott még ott ideiglenesen, 1811-ben e tanárok is véglegesen kiköltöztek ez épületből.³⁸

Mivel a főkormányshék használatába átment egyetemi épületek (a régi- és új „társoda“ együtt) idővel romladozni kezdtek és a használatért kapott évi 800 forint bérösszeg a szükséges javításokra sem volt elég, Szepeszy Ignác gyulafehérvári püspök 1822-ben az épület eladását vette tervbe. Az ország az épületeket 1829-ben bizonyos kikötésekkel meg is vette. A beiktatás, a vételár teljes átadása után, 1840-ben történt meg.³⁹

Azóta ez egyetem-épület az állami egyetem megszervezésekor, 1872-ben jutott újra régi hivatása betöltéséhez. Az új egyetem felállításaig ugyanis előadó-helyiségül szolgált. Fokozatosan bontották le azt aszerint, amint az új egyetem építése előrehaladt. Először (1893-ban) a keleti szárnyat, majd (1896-ban) a nyugati szárnyat, utoljára a középső részt bontották le. Az új épület 1902-ben lett kész.⁴⁰

Amikor az új egyetemet felépítették, abba a régi egyetem köveit is beillesztették. E kövek közül pedig sok a kolozsmonostori apátság Árpád-házi királyok korából származó épületeinek romjaiból került oda. A falakról tehát közel kilencszáz év tekint felénk. Elég idő ahhoz, hogy tisztelettel fejtet hajtsunk az ősök közművelődési munkája előtt.

BIRÓ VENCEL

fejedelem volt. Ezzel szemben nehézséget támaszt a jezsuiták 1773-ból eredő urbariuma, amely szerint a kúriát Rákóczi Zsigmond nagyobbította. Egykorú adat szerint is a kúria 1648-ban, I. Rákóczi György halála évében már romladozott állapotban volt (... adiacet templo huic castellum ad septemtrionem, modo quidem ruinosum sed quando nostrorum erat, commode habitabile. Erd. Orsz. Eml. XV, 481).

³⁸ Salzbauer János, i. m. 9, 16.

³⁹ Uo. 17; Jakab Elek, i. m. III, 834—5.

⁴⁰ Szabó T. Attila, A Ferenc József tudományegyetem építkezéseinek története. Erdély magyar egyeteme, Kolozsvár, 1941. 247—68 és kny.